

УДК 373.62-053.6:374

О.П. Липецький, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено цілеспрямованому використанню методів, прийомів і способів активізації пізнавальної самостійності підлітків у процесі дослідницької діяльності у технічних гуртках позашкільних навчальних закладів.

Ключові слова: дослідницька діяльність, пізнавальна самостійність, пізнавальна діяльність.

Важливим стратегічним завданням держави сьогодні є підготовка нового покоління до життя в умовах становлення українського суспільства. Виростити генерацію високо освіченої молоді неможливо без якісного оновлення освітньої системи, що зорієнтована на виконання актуальних завдань щодо формування творчої особистості. За такого підходу необхідним є створення умов для повноцінного прояву й розвитку дитини, активізації процесу навчання, надання йому дослідницького спрямування; передавання учневі ініціативи в організації власної пізнавальної діяльності. Тобто вся діяльність школяра має відбуватися в середовищі, що спонукає до творчого пошуку.

Актуальність дослідження – формування і розвиток пізнавальної самостійності підлітків у процесі дослідницької діяльності у технічних гуртках визначається необхідністю підвищення пізнавальної мотивації учнів в процесі навчання в позашкільних закладах освіти. Підвищення якості позашкільної освіти шляхом активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання повинно здійснюватись під час дослідницької діяльності, як провідної форми організації навчального процесу в сучасних умовах.

Мета дослідження – розглянути питання “пізнавальна самостійність” і “пізнавальна діяльність”, проаналізувати умови формування, розвитку та стимуляції пізнавальної діяльності підлітків в процесі дослідницької діяльності.

© О.П. Липецький, 2010

Об'єктом дослідження є пізнавальна діяльність і особливості її формування у підлітків у процесі дослідницької роботи в позашкільних закладах освіти.

Предметом дослідження є умови формування, розвитку і стимуляції пізнавальної самостійності учнів.

В технічних гуртках позашкільних навчальних закладів учні самостійно обирають вид діяльності, яким вони бажають займатися, виходячи із власних інтересів і уподобань. Підлітки, які вибрали заняття технічною творчістю, виявили бажання спробувати себе в новому виді діяльності, реалізація якої відбувається в умовах технічних гуртків позашкільних навчальних закладів.

Навчально-педагогічний процес у позашкільному навчальному закладі необхідно побудувати так, щоб сформувати в учнів уявлення, що обраний вид діяльності, а саме технічне конструювання доступне для пізнання. У процесі викладання потрібно сформувати впевненість учнів у власних силах за рахунок розвитку навичок самостійної пізнавальної діяльності. Учень повинен не тільки засвоїти певний обсяг знань, вмінь і навичок, але й навчитися самостійно переборювати виникаючі труднощі і невдачі в процесі вирішення технічних задач. Таким чином, в технічних гуртках у позашкільних закладах освіти виникає необхідність формування якостей особистості підлітків, що дозволяють їм самостійно переборювати виникаючі труднощі.

У процесі технічної творчості можна формувати й розвивати різні якості особистості підлітків. Однією з інтегральних якостей особистості підлітків, що характеризують відношення до пізнавальної діяльності, є пізнавальна самостійність.

З точки зору І.Лернера, пізнавальна самостійність учнів розглядається, як сформоване прагнення і вміння до пізнання в процесі цілеспрямованого творчого пошуку. Формою прояву пізнавальної самостійності є вирішення учнем пізнавального завдання, що являє собою проблему, самостійне вирішення якої приводить його до нових знань і видів діяльності. Пізнавальні завдання є не тільки формою прояву пізнавальної самостійності, а і виступають "... педагогічним засобом її формування" [1].

Н.Половнікова під пізнавальною самостійністю розуміє таку якість особистості, як “готовність (здібність і прагнення) самостійно проводити цілеспрямовану пізнавальну діяльність”. Прагнення до пізнавальної діяльності визначається наявністю внутрішніх потреб – відповідних мотивів, що становлять спонукальну сторону пізнавальної самостійності. Здібність ґрунтується на наявних знаннях і на володінні методами проведеної діяльності. Опорні знання складають змістовну складову пізнавальної самостійності, а методи пізнавальної діяльності – її технічну або процесуальну складову [2].

Т. Шамова розглядає пізнавальну самостійність як одне з основних інтегративних якостей особистості, пов’язане “з вихованням позитивних мотивів до навчання, формуванням системи знань і способів діяльності по їх застосуванню й придбанню нових, а також з проявом вольових зусиль”. Ця властивість особистості характеризується як прагнення і уміння без сторонньої допомоги опановувати нові знання і види діяльності, вирішувати пізнавальні задачі [3 с. 69].

Пізнавальна самостійність як якість особистості формується і розвивається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають і залежать один від одного. Внутрішні фактори – це особистісні якості старшокласника (природні здібності й задатки, воля, темперамент та ін.) та сформовані, засвоєні в процесі життєдіяльності і навчальної роботи, знання і засоби їх одержання. Зовнішні фактори – це соціальне середовище, у якому перебував і перебуває учень і вплив навчально-виховного процесу закладів освіти.

Пізнавальна самостійність - це система внутрішніх утворень і їхнього зовнішнього прояву – практичних дій з самоосвіти. Однією з важливих ознак високого рівня розвитку пізнавальної самостійності підлітка є підпорядкованість всіх дій вирішенню перспективного, вагомого для нього завдання, спрямованість всієї діяльності на досягнення поставленої мети.

Пізнавальна самостійність – це якість особистості, що включає в себе єдину систему прагнень, здібностей і вмінь особистості самостійно вести пізнавальну діяльність, тобто самостійно опановувати загальні і спеціальні знання, уміння і

навички з метою вирішення завдань, важливих для особистості як члена суспільства.

Пізнавальна самостійність у технічних гуртках позашкільних навчальних закладів формується, як правило, в процесі дослідницької діяльності, як найвищого прояву самостійної роботи учнів по досягненню поставленої мети.

Оволодіння підлітками системою дослідницької роботи передбачає формування таких якостей особистості, які є складовими і вирішальними при формуванні пізнавальної самостійності.

Розглянута якість особистості пов'язана з її саморозвитком, що передбачає як кінцеву мету самоствердження особистості в суспільстві. Соціальна складова явища проявляється найбільше в мотивації саморозвитку і свідомому виборі його змісту.

Рівень знань, якими володіє учень, становить змістовну складову пізнавальної самостійності, а набір умінь, якими він володіє по самостійному опануванню знаннями, виражає її операційний компонент. Прагнення до самостійної пізнавальної діяльності проявляються через обумовлене мотивами бажання вчитися і спрямовані на досягнення певної соціально обумовленої мети. Здібності особистості характеризуються природними задатками, які необхідні для успішного досягнення поставленої мети.

Загальноприйнятим у педагогічній науці є виділення в структурі пізнавальної самостійності учнів трьох найбільш істотних компонентів: мотиваційного, змістовно-операційного та вольового.

Прояв самостійності в пізнавальній діяльності обов'язково пов'язаний його мотивом, який визначає цілеспрямовану діяльність.

Змістовно-операційний компонент містить у собі володіння учнем системою провідних знань і способів навчання. Сформоване стійке прагнення до поповнення знань і оволодіння новими способами діяльності можливо тільки за умови, що учень уже володіє певною системою провідних знань і має у своєму розпорядженні вміння самостійно їх добувати.

Мотиваційний і змістовно-операційний компоненти пізнавальної самостійності учнів тісно пов'язані з вольовими процесами. Для досягнення мети учням необхідні певні вольові зусилля.

Поняття “пізнавальна самостійність” співвідноситься з поняттями “самоосвіта” і “самостійна пізнавальна діяльність”. Самоосвіта, звичайно, розглядається як прояв пізнавальної самостійності – якості особистості, як форма самостійного пізнання, здійснювана через самостійну пізнавальну діяльність. Пізнавальна самостійність проявляється через самостійну пізнавальну діяльність і одержує розвиток у процесі ведення такого роду діяльності.

Великий внесок у вивчення самостійної пізнавальної діяльності вніс П.Підкасистий.

Будь-яка діяльність, за словами П.Підкасистого, являє собою систему, що містить у собі наступні основні компоненти:

- 1) змістовну сторону (знання, виражені в поняттях або образах сприйнятих і уявлень);
- 2) операційну (різнопланові образні дії, використовувати у роботі вміння, прийоми як у зовнішньому, так і у внутрішньому плані дій);
- 3) результативну сторону (нові знання, шляхи і способи вирішення проблеми; новий соціальний досвід, ідеї, погляди, подальший розвиток здібностей і якості особистості) [4, с. 108].

Головною ознакою самостійної діяльності як психолого-педагогічної категорії є те, що мета діяльності учня несе в собі одночасно і функцію керування цією діяльністю. Основними критеріями самостійної пізнавальної діяльності автор називає:

1. Безпосередньою метою пізнавальних дій, виконуваних учнем, є зміст даного пізнавального акту;
2. Зміст співвідноситься з мотивом здійснюваної учнем пізнавальної діяльності.

Самостійна пізнавальна діяльність учнів, розглянута як процес, і містить у собі наступні компоненти.

1. Виділення учнем пізнавального завдання, як в цілому так і його окремих частин (вміння в структурі навчальної ситуації вибрати мету, побачити проблему).

2. Підбір, визначення і застосування адекватних способів дій, що ведуть до вирішення завдання (вміння вибрати шляхи й засоби для її рішення);
3. Виконання операцій контролю (спостереження) за тим, чи вирішується поставлена проблема знайденими і застосованими способами (вміння застосувати засвоєні знання і навички в процесі практичної реалізації рішення задачі).

До обов'язкових елементів структури самостійної діяльності учня П.Підкасистий відносить: визначення мети діяльності, визначення предмета діяльності й вибір засобів діяльності.

Всі ці структурні елементи входять до етапів дослідницької діяльності у технічних гуртках, доповнюють і уточнюють їх.

Пізнавальну самостійність справедливо розглядати як частину самовиховання, самовдосконалення особистості, оскільки реалізація потреби в саморозвитку припускає прагнення до пізнання й готовність вести самостійно пізнавальну діяльність, що особливо проявляється під час виконання дослідницької роботи у технічних гуртках.

В.Смірнов визначає наступні мотиви самовиховання:

- усвідомлення людиною протиріччя між своїми потребами, інтересами, цілями, бажаннями і реальними можливостями, рівнем розвитку власних сил;
- протиріччя між “Я-Реальним” і “Я-Ідеальним” [5, с. 141].

До протиріч, що лежать в основі потреби в самовдосконаленні, відносять:

- протиріччя між самооцінкою учнів і рівнем їхньої діяльності, спрямованої на самоосвіту;
- протиріччя між домаганнями й реальними можливостями особистості;
- протиріччя між вимогами колективу (суспільства) і підготовленістю учня до реалізації цих вимог;
- протиріччя між наміченою програмою діяльності (метою, планом) і її реалізацією [6, с. 287].

Очевидно, названі протиріччя і є основою пізнавальної самостійності.

До джерел пізнавальної самостійності як якості особистості необхідно віднести:

- спадкові задатки (у першу чергу, анатомо-фізіологічні особливості центральної нервової системи);
- пізнавальні потреби (з ними зв'язується продуктивна творча пізнавальна активність особистості);
- потреба в самоосвіті, що містить у собі наступні потреби: в інформації (необхідна для орієнтування людини в навколишньому середовищі), в оволодінні вмінням, навичками, способами, засобами і прийомами пізнавальної діяльності, в умінні передбачати результати своєї діяльності, у позитивних емоціях [6, с. 285-286];
- соціальні потреби.

Як ми вже відзначали, ця якість особистості проявляється в самостійній пізнавальній діяльності. У педагогічній літературі добре описані практичні психолого-педагогічні прийоми розвитку пізнавальної активності і самостійності. Всі вони формуються навколо усвідомлення особистістю невідповідності своїх внутрішніх можливостей і об'єктивної необхідності пізнання. В основі прийомів розвитку пізнавальної активності і самостійності лежить активна самостійна пізнавальна діяльність учнів. Активізація такої діяльності учнів є ключовим чинником розвитку пізнавальної самостійності, найважливішою умовою реалізації поставлених цілей, джерелом і способом саморозвитку учня [7, с. 141,165].

Самостійна пізнавальна діяльність обумовлена як психологічними факторами, так і практичною підготовленістю. Психологічна основа самостійної пізнавальної діяльності містить у собі мету, мотиви, схильності, інтереси, силу волі підлітка, здібності, досвід емоційно-вольового відношення учня до пізнавальної діяльності, детерміновані природними задатками, соціальними й пізнавальними потребами.

Практична підготовленість підлітків до ведення самостійної пізнавальної діяльності визначається рівнем засвоєного учнем соціального досвіду людства, що залежить від оточуючого його природного і соціального середовища: наявністю певного об'єму первісних знань про предмет самоосвіти, певним рівнем процесуальних умінь ведення самоосвітньої діяльності, наявністю досвіду пошукової, творчої діяльності.

На пізнавальну самостійну діяльність учнів великий вплив здійснюють різного роду стимули – спонукання до дії. Стимулами навчання і виховання є різні процеси, предмети, явища, знання, уміння і навички, якщо вони викликають в учня потребу в пізнавальній діяльності, спрямованої на їхнє вивчення або засвоєння [6, с. 287].

Стимули самостійної пізнавальної діяльності можна умовно розділити на соціально-психологічні й педагогічні.

До соціально-психологічних стимулів доцільно віднести оцінки особистісного плану (схвалення, визнання, оцінку й т.п.) і вплив навколишнього соціального середовища (моральне й матеріальне), у якій особливе місце займає соціальне оточення учня.

Педагогічне стимулювання самостійної пізнавальної діяльності полягає в спеціальній організації навчально-виховного процесу, що передбачає вирішення наступних педагогічних завдань:

- формування і розвиток мотивації самостійної пізнавальної діяльності;
- розвиток вольової саморегуляції;
- формування і удосконалювання вмінь і навичок ведення самостійної пізнавальної діяльності (у тому числі, і спеціальних);
- формування позитивного емоційного досвіду ведення самостійної пізнавальної діяльності.

Позначені групи стимулів активно взаємозалежні. Наприклад, психологічні стимули сприяють самоактуалізації особистості і підвищенню її соціального статусу. Соціальне оточення, у свою чергу, активно впливає на особистісні особливості учня. Педагогічне стимулювання вимагає врахування як психологічних особливостей підлітків, так і міжособистісних відносин у колективі.

Система стимулів, сприяючи підвищенню рівня розвитку вихідних компонентів даної якості особистості, може вплинути на суб'єкт тільки при певному рівні їхнього розвитку. Також доведена можливість переходу спонукань до проведення самоосвітньої діяльності в потребу самоосвіти, тобто в джерело самостійної пізнавальної діяльності. Важливими умовами

такого переходу є: тривалість стимулювання, його системність і інтенсивність.

Таким чином, пізнавальна самостійність підлітків значною мірою обумовлена психологічною підтримкою, сформованістю (усвідомленістю) соціальних і пізнавальних потреб, практичною підготовленістю учнів до ведення самостійної пізнавальної діяльності, ступенем впливу соціального оточення і якістю відповідних навчально-виховних впливів на учня. Визначальний вплив на пізнавальну самостійність здійснює самостійна пізнавальна діяльність підлітка, активізація якої і дозволяє прогнозовано розвивати визначену якість особистості.

Пізнавальна самостійність проявляється в самостійній пізнавальній діяльності підлітків.

Загальновизнаним є виділення трьох взаємозалежних структурних компонентів пізнавальної самостійності: мотиваційного, вольового і змістовно-операційного.

Однією з форм прояву даної якості є вирішення учнем пізнавальних задач в процесі дослідницької діяльності, які формують нові знання і уміння.

Розвиток пізнавальної самостійності можливий через залучення учнів до активної самостійної пізнавальної діяльності під педагогічним керівництвом.

Опановуючи дослідницьку діяльність у технічному гуртку, підлітки поступово набувають необхідних знань і умінь, вчаться визначати мету, виділяти проблему, висувати гіпотезу щодо її вирішення, визначаючи таким чином шлях подолання проблеми, і як результат створення на підставі отриманих результатів технічного об'єкту, який містить для учня об'єктивну новизну і є для нього соціально значущим.

Через створений об'єкт і отриманий позитивний досвід підліток самостверджується у соціумі, що веде до розвитку його здібностей і становленню як творчої особистості.

Організація дослідницької діяльності підлітків – це цілеспрямований педагогічний процес, який передбачає педагогічне управління пізнавальною діяльністю учнів. За його допомогою вихованці гуртків набувають нових якостей особистості.

Провідна роль у цій діяльності належить педагогам, їх вмінню правильно, використовуючи особистісно орієнтований підхід, побудувати навчально-виховний процес, спрямований на опанування учнем методів дослідницької роботи і як результат – формування у нього пізнавальної самостійності.

Література:

1. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М.: Знание, 1990. – 96 с.
2. Половникова Н.А. Исследование процесса формирования познавательной самостоятельности школьников в обучении : автореф. дис. д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 / Половникова Н.А. – Л.,1977. – 58 с.
3. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. / Т. И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 209 с.
4. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П. И. Пидкасистый– М.: Педагогика,1980. – 240 с.
5. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях / В. И. Смирнов. – М.: Педагогическое общество России,1999. – С. 141.
6. Пидкасистый П.И. Психолого-педагогический справочник преподавателя высшей школы / [Пидкасистый П.И., Фридман Л.М., Гарунов М.Г.]. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 348 с;
7. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях / В. И. Смирнов. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 246 с.

В статье рассмотрены основные аспекты использования методов, приемов и способов активизации познавательной самостоятельности подростков в процессе исследовательской деятельности в технических кружках внешкольных учебных заведений.

Ключевые слова: исследовательская деятельность, познавательная самостоятельность, познавательная деятельность.

The basic aspects of the use of methods are considered in the article, receptions and methods of activation of cognitive independence of teenagers in the process of research activity in the technical mugs of out-of-school educational establishments.

Keywords: research activity, cognitive independence, cognitive activity.